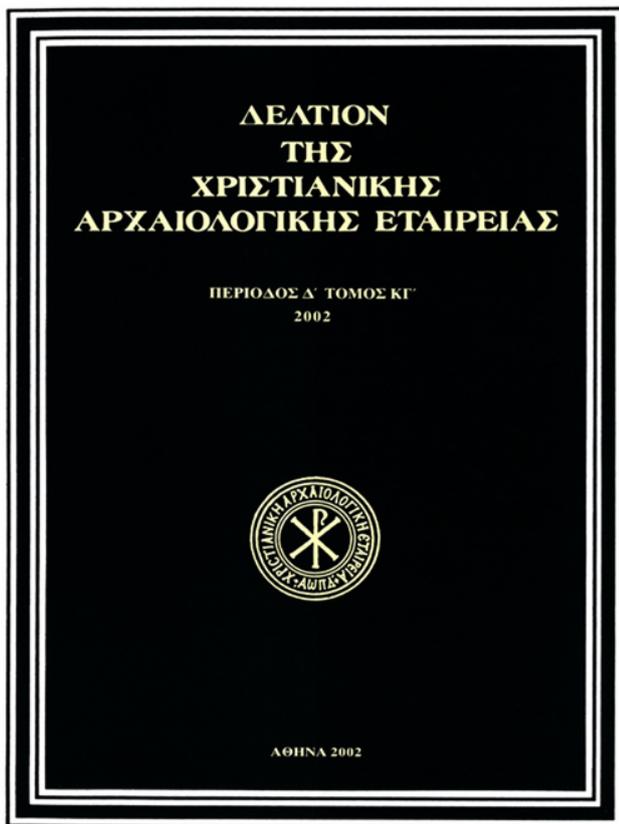

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 23 (2002)

Δελτίον ΧΑΕ 23 (2002), Περίοδος Δ'

Επιγραφικές μαρτυρίες σε λειψανοθήκη από τη Βόρεια Ήπειρο

Σοφία ΓΕΡΟΓΙΩΡΓΗ

doi: [10.12681/dchae.344](https://doi.org/10.12681/dchae.344)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΕΡΟΓΙΩΡΓΗ Σ. (2011). Επιγραφικές μαρτυρίες σε λειψανοθήκη από τη Βόρεια Ήπειρο. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 23, 75–82. <https://doi.org/10.12681/dchae.344>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Επιγραφικές μαρτυρίες σε λειψανοθήκη από τη
Βόρεια Ήπειρο

Σοφία ΓΕΡΟΓΙΩΡΓΗ

Τόμος ΚΓ' (2002) • Σελ. 75-82

ΑΘΗΝΑ 2002

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΣΕ ΛΕΙΨΑΝΟΘΗΚΗ ΑΠΟ ΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ*

Ανάμεσα στις λειψανοθήκες της μεταβυζαντινής περιόδου που φυλάσσονται στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, περιλαμβάνεται και η λειψανοθήκη με αριθμό ταξινόμησης T 50 (Εικ. 1). Σύμφωνα με τα ευρετήρια, έφθασε στο Μουσείο το 1915 μαζί με άλλα κειμήλια από τα Ιωάννινα, μέσω του Υπουργείου Εσωτερικών. Είναι από άγγυρο, φέρει φουσκωτό, σκαλιστό και εγχάρακτο διάκοσμο και οι διαστάσεις της είναι 20,5×13×7,5 εκ. Έχει σχήμα ορθογώνιου κιβωτιδίου και αποτελείται από ξεχωριστά ελάσματα κολλημένα μεταξύ τους: πέντε για το επάνω μέρος και πέντε για το κάτω. Το κλειστόρο της έχει τοποθετηθεί σε δεύτερη φάση, ενώ εσωτερικά διακρίνεται η αρχική κλειδαριά, καθώς επίσης και δύο κρικοειδή ελάσματα με αλυσίδες, που θα συγκρατούσαν το κιβώτιο ανοιχτό, ώστε να είναι ορατά τα λείψανα. Στο κάλυμμα και την πρόσθια όψη διακρίνονται μικρές οπές, οι τέσσερις από τις οποίες έχουν σφραγιστεί. Φέρει εγχάρακτες επιγραφές, σύμφωνα με τις οποίες χρονολογείται στο 1776.

Στο κάλυμμα εικονίζεται στο κέντρο η Μεταμόρφωση, πλαισιωμένη από σχοινοειδές κόσμημα, ενώ περιμετρικά υπάρχει μπαρόκ φυτική ταινία από συμπλεκόμενους ελικοτούς βλαστούς, άνθη και κουκουνάρια (Εικ. 2). Τις άκρες περιτρέχει η επιγραφή: + ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΣΕΝΤΟΥΚΙ ΠΙΗΘΗΣΑ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΑΔΜΟΥ ΙΕΡΕΟΣ ΝΙΚΟΛΙΤΖΟΤΗΣ ΚΑΙ ΔΗΑΜΑΝΤΗ // + ΔΟΣΙΘΕΟΣ ΔΡΥΝΟΥΠΟΛΕΟΣ 1776 ΙΟΥΛΙΟΥ 15 // ΗΝΕ ΔΡΑΜΙΑ 350 + Η ΑΓΗΝΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ // + ΘΗΜΙΟ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΗΤΟΥ ΝΑΣΕ ΠΡΕΜΕΤΗΣ.

Στις δύο μακρές πλευρές του σκεύους εικονίζονται αντίστοιχα τέσσερις στηθαίες μορφές προφητών κάτω από

τοξοστοιχία. Στην πρόσθια όψη οι προφίτες Δαβίδ, Ιεσσαί, Σολομών και ένας του οποίου το όνομα κάλυψε η νεότερη κλειδαριά, οι οποίοι συνοδεύονται από σχετικές επιγραφές: ΠΡΦ ΔΑΒΙΔ // ΠΡΟΦΗ// ΙΕΣΕ // ΠΡΟΦΤΗΤ ΣΟΛΟΜΟΝ. Οι μορφές πλαισιώνονται περιμετρικά από την εγχάρακτη επιγραφή: ΑΠΟ ΧΟΡΗΟΝ ΧΟΡΜΟΒΟ + ΣΟΦΡΟΝΗΑΣ ΜΟΝΑΧΗ ΚΕ ΗΓΟΥΜΕΝΗΣΑ ΤΟΥ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ ΚΟΝΣΚΑ + 1776 ΙΟΥΛΙΟΥ 15 (Εικ. 3). Στην πίσω όψη εικονίζονται οι προφίτες Δανιήλ, Ιωνάς, Αββακούμ και Ηλίας, οι οποίοι και επιγράφονται: ΠΡΟΦ ΔΑΝΙΗΛ // ΠΡ. ΗΟΝΑ (με γραφή από δεξιά προς αριστερά) // ΠΡ. ΑΒΑΚΟΥΜ (με γραφή επίσης από δεξιά προς αριστερά) // ΠΡΟΦ. ΗΛΙΑ. Στο κάτω μέρος υπάρχει επίσης επιγραφή που αναφέρει: + ΝΑΣΕ + ΔΗΑΜΑΝΤΗ + ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΗ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ + ΚΟΝΣΚΑ 1776 ΙΟΥΛΙΟΥ 15 ΕΚ ΚΟΜΗΣ ΠΡΕΜΕΤΗΣ (Εικ. 4).

Οι στενές πλευρές χωρίζονται από κίονες, που στηρίζουν μονά και διπλά τρίλοβα τόξα, σε τρεις κατακόρυφες ζώνες, από τις οποίες η κεντρική έχει μεγαλύτερο πλάτος, ενώ οι ακραίες είναι στενότερες και ισοπλατείς. Στη μία από τις στενές πλευρές παριστάνεται στο κέντρο η Γέννηση πλαισιωμένη δεξιά και αριστερά από άνθη με ψηλό μίσχο· συνοδεύεται από τις επιγραφές: ΚΟΝΣΚΑ Η ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ και ΧΟΡΗΟΝ ΣΕΠΕΡΗ 1776 + ΚΗΡΚΟΡΗΣ Ο ΝΑΝΟΣΕΠΕΡΗ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΚΗΚΑΡΑΚΟ // ΕΠΗΡΟΝΤΡΕ Ο ΝΤΕΤΕ ΔΗΜΑ (Εικ. 5). Στην άλλη πλευρά αναπτύσσεται η σκηνή του Ευαγγελισμού πλαισιωμένη από μορφές εξαπτερούγων (Εικ. 6). Στη βάση σώζονται οι μεταγενέστερες επιγραφές:¹ ΜΑΝΑΣΤΗΡΙ ΚΟΡΕΖΑ ΔΗΜΗΑΝΗ, ΧΑΤΖΗ-

* Μία πρώτη παρουσίαση του αντικειμένου έγινε στο Εικοστό Συμπόσιο της Χ.Α.Ε., Σ. Γερογιώργη, *Επιγραφικές μαρτυρίες σε λειψανοθήκη από τη Βόρειο Ήπειρο, Εικοστό Συμπόσιο βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης*, Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων, Αθήνα 2000, σ. 16. Επίσης, *Μυστήριον Μέγα και Παράδοξον*, κατάλογος έκθεσης, Αθή-

να 2002, αριθ. 170, σ. 450-451. Ευχαριστώ θερμά το διευθυντή του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου κ. Δ. Κωνσταντίνο για την άδεια μελέτης και δημοσίευσης της λειψανοθήκης, καθώς επίσης και την επιμελήτρια της συλλογής μικροτεχνίας κα Ε. Χαλκιά για την πολύτιμη βοήθεια και τις χρήσιμες υποδείξεις της.

1. Οι επιγραφές δεν είναι σύγχρονες μεταξύ τους.

Εικ. 1. Αθήνα. Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. Λειψανοθήκη.

ΝΑ και 1913 μήτρος τζίτζος 18 ιουλίου Αργυρόκαστρο. Σε δύο ακόμη σημεία της βάσης υπάρχουν δυσανάγνωστοι χαρακτήρες.

Ο τύπος της κιβωτιόσχημης λειψανοθήκης, στον οποίο εντάσσεται και η λειψανοθήκη μας, είναι πολύ συνηθισμένος και έλκει την καταγωγή του από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες². Παραδείγματα –με μικρές παραλλαγές ως προς τη μορφή του καλύμματος– βρίσκουμε σε όλο το βαλκανικό και μεσογειακό χώρο, τη Μικρά Ασία και το Σινά³, σε σκευοφυλάκια μονών και σε μουσεία⁴.

Η λειψανοθήκη του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μου-

σείου παρουσιάζει συγγένεια στη θεματολογία και τη διάταξη του εικονογραφικού της προγράμματος με μια ομάδα από κιβωτιόσχημες λειψανοθήκες με σαμαρωτό κάλυμμα, που γνώρισαν ευρεία διάδοση στις αρχές του 19ου αιώνα και εντοπίζονται κυρίως σε μοναστήρια της Πελοποννήσου. Η διακόσμησή τους περιλαμβάνει σκηνές από το χριστολογικό ή το θεομητορικό κύκλο και μορφές κάτω από τοξοστοιχία, πλαισιωμένες από φυτικά μοτίβα (Εικ. 7)⁵.

Από τη διακόσμηση του σκεύους, τον πλούσιο φυτικό διάκοσμο⁶ και την έντονη διακοσμητική διάθεση, η οποία είναι σύμφωνη με το γενικότερο κλίμα της επο-

2. Ενδεικτικά βλ. H. Leclercq, Reliques et reliquaires, *DACL*, 14.2, 1948, στ. 2329 και 2349. Μ. Μιχαηλίδης, Αργυρά λειψανοθήκη του Μουσείου Θεσσαλονίκης, *ΑΑΑ* II (1969), σ. 48-49.

3. A. Paliouras, *S. Catherine's Monastery*, Αθήνα 1985, εικ. 83.

4. *Η Ελλάδα του Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα 1997, σ. 370-371, αριθ. 629-630. D. Drumev, *Orfèverie*, Σόφια 1976, σ. 227-243, εικ. 121-148. Ανάλογες είναι επίσης οι λειψανοθήκες με αριθμό ταξινόμησης T 53 και T 42 του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών.

5. Γ. Οικονομάκη-Παπαδοπούλου, Έκκλησιαστικά άργυρα, *Σιμωνόπετρα*, Άγιον Όρος, Αθήνα 1991, σ. 186. Π. Ζώρα, Άργυρο-

χοϊά, *Νεοελληνική χειροτεχνία*, Αθήνα 1969, αριθ. 224. Θ. Προβατάκης, *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά κειμήλια Ι.Μ. Μεσσηνίας, Θεσσαλονίκη* 1976, σ. 161-169, πίν. ΞΔ'-ΟΑ'.

6. Ανάλογη φυτική διακόσμηση, πιο εκλεπτυσμένης όμως τέχνης, απαντά στην κιβωτιόσχημη λειψανοθήκη του έτους 1795 από τη μονή Καμίνου της Βόρειας Ηπείρου, βλ. Γ. Οικονομάκη-Παπαδοπούλου, *Ασημικά, Ξυλόγλυπτα, κοσμήματα, Συλλογές Ευαγγέλου Αβέρωφ. Ταξιδεύοντας στο χρόνο*, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 2000, σ. 178, εικ. 228.

Εικ. 2. Αθήνα. Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. Το κάλυμμα της λειψανοθήκης.

χής, διακρίνεται το διαφορετικό ύφος και η διαφορετική ποιότητα της εργασίας των δύο τεχνιτών που υπογράφουν. Στον ένα τεχνίτη θα πρέπει να αποδώσουμε τα φυτικά θέματα, τα οποία είναι καλοσχεδιασμένα και φιλοτεχνημένα με μεγάλη επιμέλεια, ενώ στον άλλο τεχνίτη τις μορφές, οι οποίες υποδηλώνουν καλλιτεχνική αδυναμία, παρ' όλη τη διακοσμητική διάθεση που τον διακρίνει στην απόδοση των ενδυμάτων.

Στενή τεχνοτροπική και εικονογραφική ομοιότητα παρατηρείται σε σύγχρονα έργα ξυλογλυπτικής και λιθογλυπτικής: η διάταξη των θεμάτων στις στενές πλευρές σε ζώνες, τα διακοσμητικά μοτίβα⁷, η απεικόνιση των προφητών κάτω από τα τόξα, στοιχεία που απαντούν σε

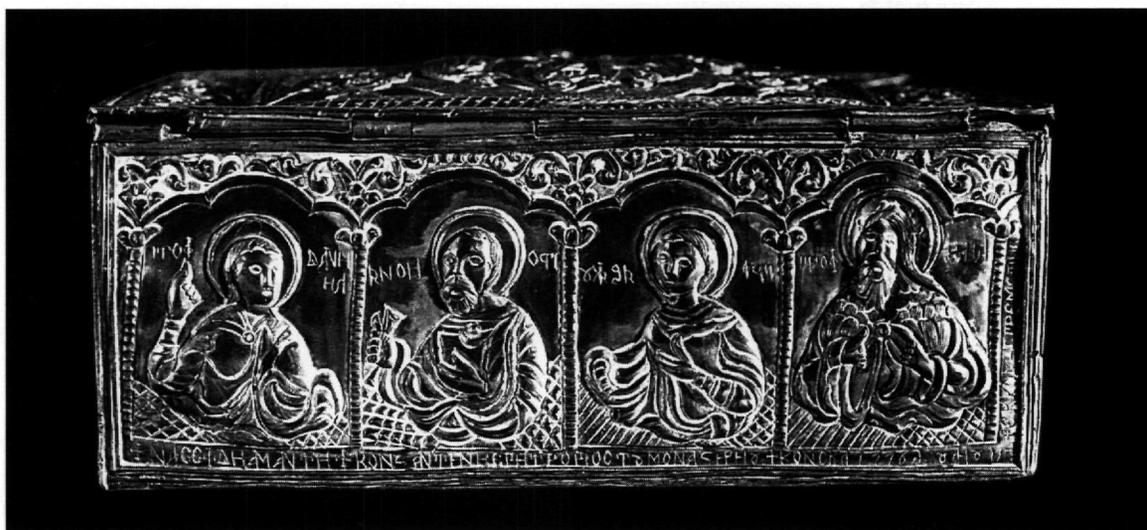
άμφια και λαϊκά κεντήματα⁸, οι αποτροπαϊκού χαρακτήρα κεφαλές, από τις οποίες εκφύονται βλαστοί⁹, δηλώνουν την κοινή αντίληψη και αλληλεπίδραση των τεχνών κατά τους τελευταίους μεταβυζαντινούς χρόνους. Το ενδιαφέρον όμως της λειψανοθήκης επικεντρώνεται κυρίως στις πληροφορίες που αντλούμε από τις επιγραφές της, σχετικά με το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται. Όπως προκύπτει από αυτές, το σκεύος αποτελεί συλλογικό αφιέρωμα πιστών από τα γειτονικά χωριά Σέπερη, Χόρροβο και Πρεμετή της Βόρειας Ηπείρου προς το μοναστήρι στην Κόνσκα, στη μνήμη του Νάσε (μάλλον Αθανασίου) από την Πρεμετή (Εικ. 8). Τα παραπάνω χωριά υπάγονταν εκκλησιαστικά στην επισκο-

7. Προβατάκης, ό.π., σ. 47-50, πίν. Ε'-ΣΤ'.

8. Αικ. Κορρέ, Η λαϊκή τέχνη της Ηπείρου, *Ηπειρος, 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1997, σ. 346, εικ. 285-286.

9. Οι κεφαλές είναι σύνηθες θέμα σε έργα αργυροχόιας, ξυλογλυπτικής και υφαντικής της μεταβυζαντινής περιόδου. Όμοια παράσταση με της λειψανοθήκης μας απαντά σε πόρπη ιδιωτικής συλλογής, βλ. Αικ. Κορρέ, *Η ανθρώπινη κεφαλή, θέμα αποτροπικό στη νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, Αθήνα 1978, σ. 133, εικ. 163, όπου και σχετικά με την ερμηνεία του θέματος στις σ. 75-89, καθώς επί-

σης και στο αδημοσίευτο γλυπτό T 1212 του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου. Ευχαριστώ θερμά την επιμελήτρια της συλλογής γλυπτών του Βυζαντινού Μουσείου κα Ν. Δημητρακοπούλου-Σκυλογιάννη για την πληροφορία, καθώς επίσης και για την υποδείξη της παραπάνω βιβλιογραφίας. Το ίδιο θέμα συναντάται και σε βημόθυρο της συλλογής Τσολοξίδη, βλ. *Συλλογή Γεωργίου Τσολοξίδη. Το Βυζάντιο με τη ματιά ενός συλλέκτη*, κατάλογος έκθεσης, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης, Αθήνα 2001, σ. 75, αριθ. 88 (Ν. Νικονάνος).

Εικ. 3-4. Αθήνα. Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. Λευφανοθήκη. Η πρόσθια και η πίσω όψη.

πή Δρυνουπόλεως¹⁰, με μόνη εξαίρεση την Πρεμετή, η οποία υπαγόταν στην επισκοπή Κορυτσάς, και γνώρισαν παράλληλη ιστορική πορεία στη διάρκεια της τουρκοκρατίας¹¹. Οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, οι ληστρικές επιδρομές, οι αρπαγές περιουσιών και η βαριά φορολογία οδήγησαν τους κατοίκους της περιοχής είτε

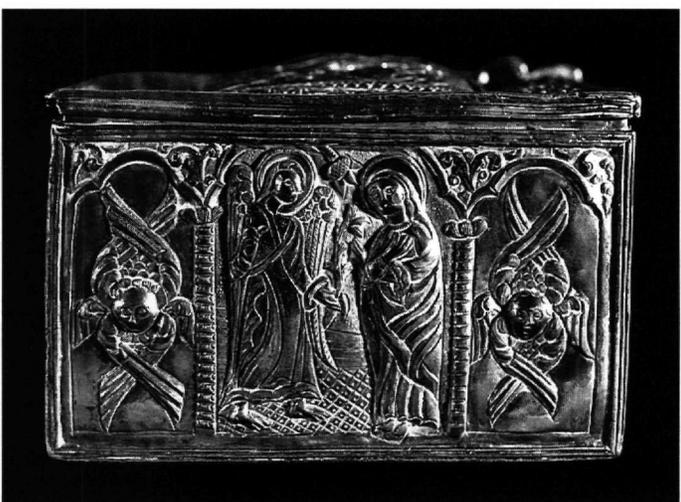
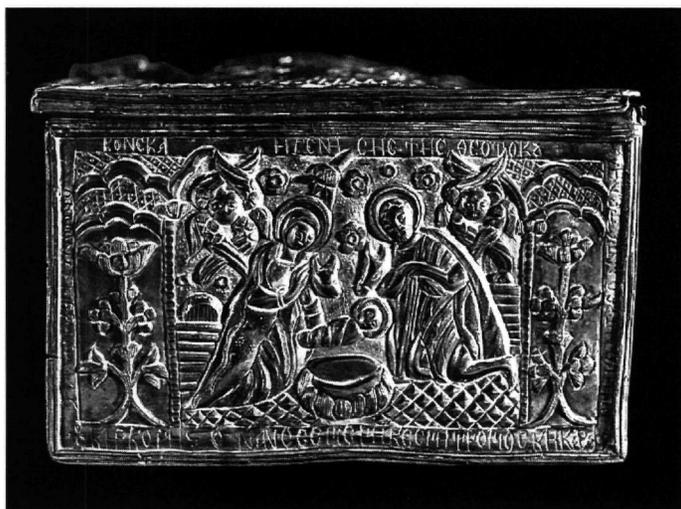
σε μεταναστεύσεις είτε σε εξισλαμισμούς, που γίνονταν άλλοτε με τη βία και άλλοτε εκούσια. Οι εξισλαμισμοί, που κατά τους πρώτους χρόνους της τουρκοκρατίας ήταν αρκετά περιορισμένοι, άρχισαν μετά τα μέσα του 17ου αιώνα να αυξάνονται¹². Κατά το 18ο αιώνα παρατηρήθηκαν μαζικές προσχωρήσεις στον ισλαμισμό χρι-

10. Σχετικά με την επισκοπή Δρυνουπόλεως βλ. Β. Μπαράς, Η Επισκοπή Δρυνουπόλεως, *Ηπειρωστ Α'* (1952), σ. 233-236.

11. Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 112-148, 170-171, 386-388.

12. Στην αύξηση των εξισλαμισμών συνέτεινε η σκληρότητα των τοπικών αξιωματούχων, καθώς και η πολιτική ανασφάλεια που

προκάλεσαν στο σουλτάνο οι συνθήκες του Πασάροβιτς (1718) και του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774). Από το 1784 όμως, βάσει άρθρου της τελευταίας συνθήκης, το φαινόμενο των εξωμόσεων υποχώρησε, βλ. Ι. Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις, 1330-1930*, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 270 και Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 52 και 58.

Εικ. 5-6. Αθήνα. Βυζαντινό και Χριστιανικό Μονασείο. Λειψανοθήκη. Οι δύο πλάγιες όψεις: α) Η Γέννηση, β) Ο Ευαγγελισμός.

13. Α. Γλαβίνας, *Η Εκκλησία κατά την Τουρκοκρατία, Ήπειρος, 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1997, σ. 315.

14. Σύμφωνα με τον Rouqueville, το 1760, μέσα σε μία ημέρα εξισλαμίστηκαν 36 χωριά στο Βόρειο Πωγώνι. Οι πιέσεις κατά των χριστιανών ήταν τόσο μεγάλες, που πολλοί, για να αποφύγουν τις εξωμοσίες, οδηγήθηκαν στη μετανάστευση. Βλ. Κ. Στεργιόπουλος, *Τά βόρεια σύνορα της Ήπειρου*, Αθήνα 1945, σ. 56.

15. Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 146. Όσον αφορά το Χόρμοβο, ο Αλή-Πασάς έγινε κύριος της κόμης το 1774, τη λεηλάτησε και φόνευσε τους κατοίκους, εκδικούμενος με αυτό τον τρόπο τη σύλληψη και το βιασμό της μητέρας του, για τα οποία ευθύνονταν οι Χορμοβίτες. Οι διασωθέντες διεσπάρησαν στη Χαονία, τη Θράκη και τη Μικρά Ασία. Βλ. Δ. Λαμπρίδης, *Ήπειρωτικά Μελετήματα*, Ιωάννινα 1993², 2, σ. 62 και Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ήπειρου*, Α', 1856, σ. 251-252, υποσημ. 2. Η Πρεμετή είχε πληθυσμό κυρίως χρι-

στιανών, που ήλπιζαν να βρουν με αυτό τον τρόπο διέξοδο από την καταπίεση και την τρομοκρατία. Πρώτοι προσέτρεξαν στο μουσουλμανισμό Τόσκηδες, που κατοικούσαν στο νότιο και το ανατολικό τμήμα της σημερινής Αλβανίας και ακολούθησαν Έλληνες αλβανόφωνοι από απομονωμένες περιοχές, που ζούσαν στην αμάθεια, στερημένοι από κάθε βοήθεια¹³. Είναι ενδεικτικό ότι το πρώτο μισό του 18ου αιώνα μεγάλος αριθμός χριστιανών στις περιοχές Δελβίνου, Παραμυθιάς και Μαργαριτίου είχε αλλαξοπιστήσει¹⁴. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η ισχυρή αντίσταση που προέβλεσαν ορισμένες περιοχές στο έντονο κύμα εξισλαμισμών του 18ου αιώνα, όπως οι περιοχές της Ζαγοριάς (όπου υπάγεται η Κόνσκα και η Σέπερη), της Ρίζας (όπου υπάγεται το Χόρμοβο και η Πρεμετή) και της Λιντζουριάς¹⁵, μολοντί κατοικούσαν από αλβανόφωνους χριστιανούς.

Κύριος ανασχετικός παράγοντας των εξισλαμισμών στις περιοχές αυτές ήταν η παρουσία και η δράση φωτισμένων λόγιων κληρικών, οι οποίοι με τα κηρύγματά τους, την ίδρυση ναών και σχολείων κατέβαλλαν κάθε δυνατή προσπάθεια για την προστασία του χριστιανικού στοιχείου. Σημαντική ήταν η συμβολή του επισκόπου Δρυινουπόλεως Σοφιανού, ο οποίος τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα δίδασκε το λόγο του Θεού στα χωριά της Ζαγοριάς και, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, κατόρθωσε να απομακρύνει τους εξωμότες από την περιοχή αναγκάζοντάς τους να συνοικήσουν στο χωριό Μαλιέσοβο¹⁶. Στο ίδιο πλαίσιο αναχαιτίσης των εξισλαμισμών κινήθηκε και ο λόγιος επίσκοπος Δρυινουπόλεως Δοσίθεος, που αναφέρεται στη λειψανοθήκη. Καταγόταν από το Μέτσοβο και ήταν σύγχρονος του Κοσμά του Αιτωλού¹⁷, ο οποίος κατά τη δεκαετία

στιανικό αλλά και μουσουλμανικό, ενώ η Σέπερη, όπως και η Κόνσκα, μόνο χριστιανικό: βλ. Αραβαντινός, ό.π., πίναξ αλφαβητικός, σ. 369-370. Αναφορά στα παραπάνω χωριά κάνει και ο Γ. Λιλλής, στο βιβλίο του *Η Λιούντζη της Β. Ήπειρου*, Αθήνα 1947, σ. 25 και 27.

16. Ο Σοφιανός παραιτήθηκε από τον επισκοπικό θρόνο το 1711 και μόνασε στη μονή του Αγίου Αθανασίου στην Πολίτσιανη βλ. Μπαράς, ό.π. (υποσημ. 10), σ. 236 και Λαμπρίδης, ό.π., 6, σ. 15-16. Το ιεραποστολικό του έργο συνέχισε τη δεκαετία 1720-1730 ο μοναχός της μονής Αρδενίτσας, Νεκτάριος Τέρπου. Βλ. Α. Γλαβίνας, *Η συμβολή του Μοσχοπολίτη ιερομονάχου Νεκταρίου Τέρπου στην ανάσχεση των εξισλαμισμών, Διεθνές Συμπόσιο Μοσχοπόλις (Θεσσαλονίκη, 31 Οκτωβρίου-1 Νοεμβρίου 1996)*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 29-43 (όπου και σχετική βιβλιογραφία) και Μ.Γ. Τρίτος, *Νεκτάριος Τέρπος, Ο Μοσχοπολίτης διδάσκαλος του Γένους*, ό.π., σ. 227-252.

17. Για τον Κοσμά τον Αιτωλό και τη δράση του βλ. Φ. Οικονόμου,

Εικ. 7. Θησαυροφυλάκιο μονής Βουλκάνου. Λειψανοθήκη (από Θ. Προβατάκης 1976).

του 1770 περιόδευε και κήρυττε στο βόρειο τμήμα της Ηπείρου. Ο Δοσίθεος ανέβηκε στον επισκοπικό θρόνο το 1760 και εργάστηκε σκληρά για την επιβίωση του χριστιανισμού στην περιφέρειά του¹⁸. Στη διάρκεια της τριακονταετούς αρχιερατείας του ίδρυσε δημοτικό σχολείο στο Αργυρόκαστρο, ανακαίνισε το επισκοπικό μέγαρο και ανήγειρε σε διάφορα χωριά της επισκοπής Δρυινοπούλεως και κυρίως στα αλβανόφωνα, όπου ο κίνδυνος των εξισλαμισμών ήταν μεγαλύτερος, εβδομήντα συνολικά εκκλησίες, ενώ άλλες τις ανακαίνισε¹⁹. Μέσα στα πλαίσια ανέγερσης και ανακαίνισης ναών θα πρέπει να εντάξουμε και το μοναστήρι στην Κόνσκα²⁰,

¹⁸ Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και η Ιεραποστολική δράσις αὐτοῦ, 1714-1779, Αθήνα 1976. Κ. Σαρδελής, Ο ἅγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και η Β. Ηπειρος, Βόρειος Ἡπειρος - Ἅγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, Πρακτικά Ἀ' Πανελληνίου Επιστημονικοῦ Συνεδρίου (Κόνιτσα, 22-24 Αυγούστου 1987), Αθήνα 1988, σ. 505-516, καθώς και Βακαλόπουλος, ὁ.π., σ. 153-163.

¹⁸ Ο Δοσίθεος ανέβηκε στον επισκοπικό θρόνο μετά από παραίτηση του προκατόχου του Μητροφάνη και παρέμεινε μέχρι το 1787, οπότε τον διαδέχθηκε ο Γαβριήλ. Π. Πουλίτσας, Σύνοψις κώδικος Δρυινοπούλεως, *Ηπειρωχρον* 5 (1930), σ. 77. Μητροπολίτης Σάρδεων Γερμανός, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐν Ἡπειρῶ καὶ Ἀλβανίᾳ ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, *Ηπειρωχρον* 12 (1937), σ. 57.

¹⁹ Πουλίτσας, ὁ.π., σ. 84-86.

²⁰ Σχετικά με τον αρχιτεκτονικό τύπο του ναού βλ. A. Meksi - P. Thomo, *Arkitektura pasbizantine në Shqipëri (basilikat)*, *Monumentet* 1/1981 (21), σ. 115-116, και σ. 136 πίν. XV. P. Thomo, *Kishat Pasbizantine në Shqipërinë e Gugut*, Τίρανα 1998, σ. 150-151, όπου δημο-

για το οποίο οι πληροφορίες είναι ελάχιστες και αποσπασματικές. Σχετική επιγραφή στη λειψανοθήκη αναφέρει ότι η μονή ήταν αφιερωμένη στο Γενέσιο της Θεοτόκου. Στον επισκοπικό κώδικα όμως του Αργυροκάστρου, που συνέταξε ο ίδιος ο Δοσίθεος, επισημαίνεται ανάμεσα σε άλλα, η οικοδόμηση μιας εκκλησίας στην Κόνσκα, αφιερωμένης στην Κοίμηση της Θεοτόκου²¹. Επίσης, ανάμεσα σε μια σειρά επιγραφών από τη Βόρεια Ἡπειρο, που δημοσίευσε ο Παν. Πουλίτσας²², ο οποίος υπηρέτησε ως πρόεδρος του Πρωτοδικείου Αργυροκάστρου για δύο χρόνια μετά την ανακατάληψη της Βόρειας Ηπείρου, βρίσκουμε και ορισμένες που προέρχονται από το μοναστήρι στην Κόνσκα. Η παλαιότερη επιγραφική μαρτυρία που σημειώνει είναι του έτους 1771²³, ενώ η τελευταία είναι του 1800 και είναι σχετική με την εικονογράφηση του ναού²⁴. Σύμφωνα με αυτές προκύπτει ότι ο ναός θα πρέπει να ήταν από τους πρώτους που ανοικοδομήθηκαν επί των ημερών του Δοσιθέου και, καθώς δεν γίνεται αναφορά σε άλλο ναό ή μοναστήρι στο ίδιο χωριό, το οποίο να είναι αφιερωμένο στο Γενέσιο της Παναγίας, οδηγούμαστε στη σκέψη πως ο τεχνίτης, μάλλον από σύγχυση προς την υποκείμενη παράσταση, έγραψε Γέννηση αντί για Κοίμηση. Προβληματισμό προκαλεί επίσης η αντίφαση των γραπτών πληροφοριών σχετικά με το μνημείο. Στις επιγραφές της λειψανοθήκης αναφέρεται ως μονή και όχι ως ναός, όπως παραδίδεται στον κώδικα του Δοσιθέου. Παράλληλα, στην ίδια επίσης τη λειψανοθήκη, αναφέρεται αφ' ενός η ύπαρξη επιτρόπων και αφ' ετέρου μνημονεύεται η ηγουμένη Σωφρονία, η δυναμική παρουσία

σιεύεται και η επιγραφή της εικονογράφησης του. Ευχαριστώ το συνάδελφο Κ. Πακουμή για τη διάθεση και μετάφραση της αλβανικής βιβλιογραφίας.

²¹ Βλ. υποσημ. 19. Γίνεται αναφορά στο συγκεκριμένο ναό στο χωριό Κόνσκα.

²² Π. Πουλίτσας, Ἐπιγραφαὶ καὶ ἐνθυμήσεις ἐκ τῆς Β. Ἡπείρου, *ΕΕΒΣ Ε'* (1928), σ. 74. Τις επιγραφές δημοσιεύει επίσης ο Th. Popa, *Mbishkrime të kishave në Shqipëri* (επιμ. N. Nepravista - K. Gjakoumis), Akademia e Shkencave-Instituti I Historisë, Τίρανα 1998, σ. 244, αριθ. 596 και σ. 259, αριθ. 654.

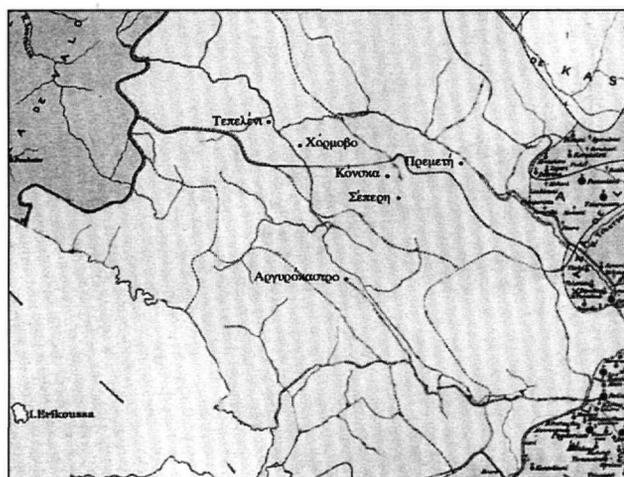
²³ Η επιγραφή είναι αποσπασματική και σώζεται σε λειψανοθήκη: 1771... Θεοτόκο της Κόνσκα.

²⁴ Ἐξωγραφίσθη ὁ πάνσεπτος οὗτος ναός τῆς Κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου Ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφιλεστάτου κε λογωτάτου ἐπισκόπου Δρυινοπούλεως κυρίου γαβριήλ ἐπιτροπεύοντος Ἀλεξίου ἱερέος διὰ συνδρομῆς κε ἐξόδων Σοφρονίας μοναχῆς χεῖρ ζωγράφων Μιχαήλ καὶ Γεωργίου. Ἐν ἔτει 1800 κατὰ μῆναν Ἰουνίου 28.

της οποίας επισημαίνεται και στις επιγραφές που μεταφέρει ο Πουλίσσας και δηλώνει την ύπαρξη μοναστικής κοινότητας²⁵. Από τα παραπάνω υποθέτουμε ότι το μοναστήρι δεν θα πρέπει να είχε ισχυρή αδελφότητα, αλλά πιθανόν να λειτουργούσε ως ενοριακός ναός και για το λόγο αυτό το επιτόρευαν λαϊκοί (γεγονός που συμβαίνει και σήμερα). Σημαντική ήταν η συμβολή της μοναχής Σωφρονίας στην αναβάθμιση όχι μόνο του μοναστηριού στην Κόνσκα, αλλά και των γειτονικών ναών. Σύμφωνα με σχετική επιγραφή του 1778, στο ναό του Αγίου Γεωργίου στη Σέπερη συνέδραμε *κόπου τε δε κε έξόδου* στην ανέγερση και εικονογράφησή του²⁶.

Σε αργυρό πλαίσιο εικόνας της Παναγίας του έτους 1778, το οποίο είχε εντοπίσει και καταγράψει ο Πουλίσσας, όταν επισκέφθηκε το μοναστήρι στην Κόνσκα, υπάρχει επιγραφή όπου αναφέρεται το όνομα της μοναχής Σωφροσύνης²⁷. Το ίδιο όνομα αναγράφεται και σε αφιερωτική επιγραφή που φέρει η επένδυση του ξυλόγλυπτου σταυρού με αριθμό ταξινόμησης T 414 του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου, του έτους 1778²⁸. Ο σταυρός, όπως προκύπτει από την επιγραφή που φέρει, προέρχεται από την ίδια περιοχή²⁹ με τη λειψανοθήκη και, δεδομένου ότι η δράση της μοναχής Σωφρονίας εντοπίζεται στα τέλη του 18ου αιώνα και συγκεκριμένα στις δεκαετίες 1770-1800, οδηγούμαστε στην υπόθεση ότι η μοναχή Σωφρονία και η μοναχή Σωφροσύνη ήταν το ίδιο πρόσωπο.

Η Νικολίτσα, από όπου κατάγεται ο ένας από τους δύο τεχνίτες που κατασκεύασαν τη λειψανοθήκη –ο ιερέας Αδάμ– ήταν βλαχόφωνο κεφαλοχώρι στην περιοχή της Κορυτσάς με μεγάλη παράδοση στην αργυροχοΐα³⁰, η οποία γνώριζε ιδιαίτερη ανάπτυξη στις ορεινές κοινότητες της ευρύτερης περιοχής, καθώς μαρτυρούνται τεχνίτες από τη Μοσχόπολη³¹ και το Λινότοπι³². Η Νικο-

Εικ. 8. Χάρτης της περιοχής Τεπελενίου.

λίτσα είχε κοινή τύχη με τη Μοσχόπολη και άλλα βλαχόφωνα χωριά της περιοχής, τόσο στην ακμή όσο και στην παρακμή της. Μετά τη συνθήκη του Πασάροβιτς (1718) και σε συνδυασμό μάλιστα με τη βαριά φορολογία που επέβαλε η Βενετία στους εμπόρους, οι Μοσχοπολίτες και Νικολιτζώτες έμποροι μετανάστευσαν σε πόλεις της Κεντρικής Ευρώπης, όπου συγκρότησαν ελληνικές κοινότητες και ίδρυσαν εμπορικούς οίκους³³. Η εγκατάστασή τους εκεί οδήγησε σε οικονομική ακμή, όχι μόνο τους ίδιους, αλλά και τη γενετείρά τους, επιφέροντας ταυτόχρονα και πολιτιστική άνθηση. Το Σεπτέμβριο όμως του 1769 η Μοσχόπολη και πολλά χωριά της γύρω περιοχής, ανάμεσά τους και η Νικολίτσα, καταστράφηκαν εξαιτίας αλβανικών επιδρομών. Την καταστροφή ακολούθησε η εγκατάλειψη και η ερήμωση, καθώς ο πληθυσμός τους τράπηκε σε φυγή και κα-

25. Βλ. υποσημ. 24. Ως μοναστήρι αναφέρεται από τον Δ. Ευαγγελίδη, *Η Β. Ήπειρος*, Αθήνα 1919, σ. 108 και από τον Φ.Γ. Οικονόμου, *Η Εκκλησία εν Β. Ήπειρω*, Αθήνα 1969, σ. 92.

26. Πουλίσσας, *Επιγραφαί και ένθυμῆσεις*, σ. 72.

27. Ο.π., σ. 74: *Σωφροσύνης μοναχής Εὐθυμίου Αθανασίου 1778*.

28. Η επιγραφή έχει ως εξής: *Ο ΠΑΡΟΝ ΖΟΥΦΟΡΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ ΗΠΑΡΧΙ ΤΙΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΥΜΩΝ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΥΠΟ ΧΟΡΙΟΝ ΚΟΡΕΖΑ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΙΣ ΤΟΝ ΕΠΙΤΡΟΠΟΝ ΠΟΛΗΟ ΚΑΙ ΣΟΦΡΟΣΙΝΗ ΔΙΑ ΧΗΡΟΣ ΤΟΥ ΝΟΥΖΟΥ 1778 ΙΟΝΑ*. Ο σταυρός είναι αδημοσίετος.

29. Το τοπωνύμιο Κόρεζα, από όπου προέρχεται ο σταυρός, αναγράφεται και στη βάση της λειψανοθήκης

30. Α. Μπαλλιάν, *Τοπικά εργαστήρια αργυροχοΐας: Μελένικο και*

Νικολίτσα, 16ος-17ος αι., *Δέκατο Έκτο Συμπόσιο βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης*, Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων, Αθήνα 1996, σ. 50. Η ίδια, *Μεταβυζαντινή και άλλη μικροτεχνία, Τερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου*, Άγιον Όρος 1996, Β', σ. 528, εικ. 472.

31. Μ. Timotijević, *The Moshopolis Silversmith Georgije Argiri, Διεθνές Συμπόσιο Μοσχόπολις* (βλ. υποσημ. 16), σ. 213-222.

32. Α. Τούρτα, *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδένδρι*, Αθήνα 1991, σ. 43, υποσημ. 136-137.

33. Φ. Κιλπίρης, *Μοσχοπολίτες έμποροι στη Βενετία και στις χώρες της Αυστροουγγαρίας (18ος-19ος αιώνας)*, *Διεθνές Συμπόσιο Μοσχόπολις* (βλ. υποσημ. 16), σ. 97-106.

τέφυγε σε πόλεις της Ηπείρου, της Μακεδονίας (Μοναστήρι, Μεγάροβο, Κρούσοβο, Αχρίδα), στο Πήλιο, στο Νυμφαίο της Φλώρινας³⁴, καθώς και στην Κεντρική Ευρώπη: είναι χαρακτηριστικό πως οι πρώτοι έποικοι του Κρουσόβου προέρχονταν από τη Νικολίτζα³⁵, το Λινοτόπι και τη Γράμμοστα, όπου συνέχισαν να ασκούν την τέχνη τους.

Τα τοπωνύμια Μαναστήρι, Κόρεζαά, Δήμιανη, καθώς και τα ονόματα προσώπων που είναι χαραγμένα στη βάση της λειψανοθήκης, δεν μας οδηγούν σε σαφή συμπεράσματα, παρά μόνο σε εικασίες για την πορεία και

την ιστορία της λειψανοθήκης στο πέρασμα των χρόνων. Άγνωστο είναι πώς βρέθηκε η λειψανοθήκη στα χέρια εκείνων, που παρακινημένοι από το πλήθος των ονομάτων επάνω στο «σεντούκι», χάραξαν και αυτοί με τη σειρά τους το δικό τους όνομα.

Μέσα στη γενικότερη αναταραχή της εποχής, και καθώς οι μαρτυρίες είναι περιορισμένες, είναι άγνωστη η τύχη του μοναστηριού στους επόμενους αιώνες. Ελπίζουμε πως στο μέλλον η έρευνα θα δώσει περισσότερα στοιχεία και θα φωτιστούν και άλλες πλευρές του θέματος.

Sophia Gerogiorgi

INSCRIPTIONS ON A RELIQUARY FROM NORTHERN EPIRUS

The reliquary presented in this article is kept in the Byzantine and Christian Museum, Athens. Made of silver and shaped as an oblong casket, it bears engraved vegetal and figural decoration. Represented on the lid is the scene of the Transfiguration, framed by a baroque vegetal band. On the two long sides are figures of prophets below an arcade: on the front are the prophets David, Jesse, Solomon and one whose name is obscured by a later lock, while on the back are Daniel, Jonah, Habakkuk and Elijah. On one of the narrow sides is a representation of the Nativity and on the other of the Annunciation.

The type of casket-shaped reliquary is very common in the Balkans, Asia Minor and Sinai, and its origins go back to the early centuries of Christianity. This example displays affinity in the themes and the arrangement of its iconographic pro-

gramme with a series of early nineteenth-century reliquaries from the Peloponnese.

Its provenance is Northern Epirus and interest focuses primarily on the information in its inscriptions. According to these, it was made in 1776 by a priest called Adam from Nikolitza, a Vlach-speaking village in the area of Korytza with a tradition in silversmithing, and one Diamantis. The vessel is a collective dedication by Christians from neighbouring villages in the region of Tepeleni to the monastery of the Dormition of the Virgin in the village of Konska. These villages strenuously resisted the mass conversions to Islam taking place in the eighteenth century, thanks to the activity of educated clerics who, through their sermons and by founding churches and schools, helped to keep the Christian faith alive in the region.

34. Οι πρώτοι Μοσχοπολίτες και Νικολιτζώτες έμποροι και τεχνίτες εγκαθίστανται στο Νυμφαίο ήδη από το 17ο αιώνα, Ε. Καπλάνη-Κοκκίνη, *Οι χρυσικοί της Νέβεσκας*, κατάλογος έκθεσης, Θεσ-

σαλονίκη 1996, σ. 35-36.

35. Για την ιστορία της Νικολίτζας, βλ. Βακαλόπουλος, ό.π. (υποσημ. 11), σ. 166-167, 372, 383.